

MILAN RADOŠEVIĆ, GENEZA ANTIFAŠIZMA U ISTRI. FAŠISTIČKO NASILJE SPRAM RADNIČKOG I HRVATSKOG NACIONALNOG POKRETA NA PULJŠTINI 1920.

Srednja Europa, Zagreb, 2022., 166 str.

Geneza antifašizma u Istri druga je monografija Milana Radoševića, višega znanstvenog suradnika na Zavodu za povijesne i društvene znanosti HAZU – Područna jedinica Pula. Premda naslov može zavaravati, iz podnaslova je jasno kako je srž autorova interesa uperen na Puljštinu. Knjiga se pored predgovora (str. 5–7) i uvodnih razmatranja (str. 9–15), zaključnih razmatranja (str. 141–143) i pogovora (str. 145–147) sastoji od još jednog priloga – *Govor Benita Mussolinija u pulskom kazalištu Politeama Ciscutti, 21. IX. 1920.* (str. 131–139) u prijevodu Sarah Zancovich i šesnaest stranica sa 17 slika (nije numerirano). Knjiga također sadrži listu izvora i literature te kazalo osobnih imena, a glavnu okosnicu knjige sačinjavaju četiri poglavlja: „Vodnjanska bitka’ 16. I. 1920. i fašizam u Istri: početak“ (str. 17–52), „Krvavi prvi maj 1920.“ (str. 53–82), „Krštenje fašističkih skvadri u Istri: palež Narodnog doma 14. VII. 1920. i napad na hrvatske odvjetnike“ (str. 83–110) i „Pulska pljuska Mussoliniju: akcija i reakcija“ (str. 111–130). Kao što i sâm autor navodi u „Uvodnim razmatranjima“ drugo i treće poglavlje proširen su sadržaj već objavljenih radova (Radošević, Milan, „Palež pulskoga Narodnog doma 14. VII. 1920. ili kako je otvorena fašistička Pandorina kutija“, *Histria*, br. 10, 2020., str. 103–134 i Radošević, Milan, „Vodnjanska bitka’ 16. I. 1920. i fašizam u Istri: početak“, *Problemi sjevernog Jadrana*, vol. 19, 2021., str. 45–84.).

Što se tiče izvora i metodološkog pristupa, autoru treba čestitati na pedantnu i udubljenu višegodišnjem istraživanju – zahvaljujući studijskim boravcima u talijanskim, hrvatskim i slovenskim institucijama – izvora različite provenijencije. Radošević ne konzultira samo građu Civilnog komesarijata u Puli nego se koristi i izvorima državnih upravnih tijela iz Rima, Trsta, Padove i Zagreba, onodobnom raznovrsnom istarskom, talijanskom i hrvatskom novinskom građom i u maniri detektiva i forenzičara – što i ne čudi s obzirom na autorov istančan

interes za društvenu povijest – registrima umrlih i bolesnih poput fonda registra bolesnika Opće bolnice Pula. Također se koristi i memoarskom građom, i objavljenom i neobjavljenom, primjerice zapisima svjedoka iz fonda bivšeg Muzeja narodnooslobodilačke borbe Istre. Na ovaj način ne samo da ponovno oživljava s devedesetima gotovo zaboravljene ili marginalizirane izvore „radničkog pokreta“ nego ih i kritički čita te suprotstavlja arhivskoj građi susrećući se pritom s nemalim izazovima vjerodostojnosti izvora i svjedoka.

U prvom poglavlju analiziran je događaj „Vodnjanske bitke“, sukoba koji se zbio 16. siječnja 1920. između talijanske vojske i karabinjera s jedne strane i s druge strane socijalista, odnosno članova Kluba za socijalne nauke iz Vodnjana, koji se okončao krvlju, smrću trojice osoba. No preciznije bi bilo reći da je „Vodnjanska bitka“ upad karabinjera i talijanskih vojnika u sjedište socijalista u Vodnjanu, čiji je izravni povod bio zaustavljanje pazinskoga civilnog komesara i zapovjednika karabinjerske satnije od dvadesetak naoružanih civila na cesti dan ranije, a širi je povod bila radnička i socijalistička agitacija u Puli. Radoševićovo istraživanje ide korak dalje ukazujući kako je ustvari samo jedna osoba ubijena tijekom sukoba, a ostale dvije žrtve preminule su u tršćanskom zatvoru ili u pulskoj bolnici koji dan kasnije. Događaj tako postaje izrazito zapetljan ne ukazujući samo na to da je spomen-pločom iz 1950. kanonizirano javno sjećanje djelomično neispravno nego postoji i mnogo otvorenih pitanja poput razloga smrti stradalih, prekomjerna korištenja sile tadašnjih talijanskih vlasti i veza između talijanskih nacionalista/fašista i novih vlasti. Raznim arhivskim materijalom, vodeći nas sudskim iskazima, kontradikcijama svjedoka i njihovim biografijama te liječničkim zapisima Radošević ukazuje na moguće odgovore otvarajući mogućnost interpretacijama, ali s dosta jasnim zaključkom: tadašnje talijanske vlasti nisu baš naklonjene socijalistima.

Drugo poglavlje također je epizoda iz povijesti pulskog radništva i prati prvomajsku povorku iz 1920. godine. Opisujući razvoj socijalističkog pokreta u Puli, socijalne i ekonomske prilike u gradu nakon kraja rata, među kojima i jednomjesečni štrajk zaposlenih u državnom sektoru, Radošević ukazuje na snažan angažman i politički naboj među socijalistima (ponajviše socijalističke omladine) i njihovim simpatizerima te istovremeno opisuje zabrinutost talijanskih vlasti po pitanju sigurnosti, ponajprije zapovjednika Pomorske utvrde u Puli. Premda u početku zabranjena, kasnije dopuštena s temeljito dogovorenom trasom, prvomajska povorka svršit će u pucnjevima vojske i karabinjera, umorstvom četvorice radnika te više desetaka lakše i teže ranjenih. U autorovoj minucioznoj rekonstrukciji razvidan je politički angažman socijalista i njihova želja za

barem simboličnim sukobom s talijanskom građanskom državom, no ponajviše analiza okidača (napadi s krovova) i osoba upletenih u pucnjavu pokazuje kako nove vlasti u najmanju ruku toleriraju, ako već ne zataškavaju, nasilne akcije lokalnih talijanskih nacionalističkih organizacija i pojedinaca. Još jedna epizoda za radnju kriminalnog romana začinjena je ukazivanjem na neispravno javno sjećanje imena žrtava krvavoga Prvog maja 1920. u Istri drugog poslijeraća.

Treće poglavlje prati paljenje zgrade, namještaja i knjižnice Narodnog doma u Puli 14. srpnja 1920. godine. Uništenje Narodnog doma u Puli, u usporedbi s uništenjem istoimene zgrade u Trstu, nije dobilo dovoljno pozornosti istarske i regionalne historiografije, pa autor prije svega oslikava značaj ove institucije za politički i kulturni život pulskih Hrvata u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pratimo nadalje politike talijanskih okupacijskih vlasti prema Narodnom domu, odnosno prema institucijama s hrvatskim i slavenskim predznakom u Puli da bi analiza kulminirala (neuspješnim) pretresom zgrade od policije i karabinjera u civilu, nakon incidenata u Splitu 11. srpnja, to jest napada demonstiranata na ustanovu. Za razliku od prijašnjih poglavlja, premda i ovdje postoje stanovite kontradikcije o okidaču, u ovom je slučaju izrazito jasno kako demonstrante, među kojima je sigurno bilo talijanskih nacionalista i članova netom osnovanoga pulskog Fascia, nisu bili zaustavili vojnici i karabinjeri koji su čuvali zgradu, štoviše, oni su se pridružili demonstrantima. Nasilje se ovdje nije zaustavilo, nego je napadnut Socijalistički klub na Velom Vrh u, kako to autor detaljno rekonstruirao, stanovi glavnih vođa hrvatskoga nacionalnog i političkog pokreta u Puli Mirka Vratovića i Ive Zuccona. Upiti ponekoga talijanskog parlamentarca o ovim događajima, zadnja svjetla liberalne demokracije u nadolazećem fašističkomu mraku, nisu polučili nikakva rezultata, a nije bilo ni sudskog epiloga. Institucije talijanske liberalne države nisu se htjele suočiti s procesuiranjem „kulturocida“, a fašistički je režim stavio simboličnu točku na kraj pretvorivši instituciju s hrvatskim predznakom u sjedište fašističkih organizacija. I u ovom slučaju Radošević primjećuje kako spomen-ploča postavljena 1962. godine navodi netočan datum.

Zadnje poglavlje posvećeno je posjeti Benita Mussolinija Puli 21. rujna 1920. godine. Prvi, jedini i, pokazat će se, ujedno posljednji dolazak budućeg *ducea* u Pulu ostao je trajno zabilježen u pulskome kolektivnom sjećanju zbog navodnog šamaranja koje je Mussolini pretrpio na izlazu iz kazališta *Politeama Ciscutti*. S vremenom je ovaj događaj postao „urbani mit“ jer su istaknuti istarski povjesničari zaključili kako šamaranje nije zabilježeno u izvorima, no Radošević dokazuje kako se ne radi o „urbanom mitu“, nego o „urbanoj legendi“, o događaju koji ima uporište u stvarnosti jer, osim kasnijih proturječnih i ideološki obojenih

svjedočanstava svjedoka, i pulski civilni komesar piše o, premda nedefiniranu, „vulgarnom napadu“ na Mussolinija. Napad na Mussolinija ustvari predstavlja završni simbolični otpor fašizmu pulskoga socijalističkog radništva jer će, svega nekoliko dana nakon događaja, sjedišta socijalista (Radnička komora i Klub društvenih nauka) i njihovih novina (*Il Proletario*) uništiti fašisti, uz pasivnost karabinjera i sudjelovanje pripadnika talijanske vojske. Autor ne izbjegava progovoriti o odgovornosti i o radikalizaciji lokalnih socijalista, koji su bili pod utjecajem boljševičke revolucionarne ideologije i čiji su članovi odgovorni za ubijanje jednog karabinjera, ali iz navedenih zbivanja neupitna je, ako već ne potpora, pasivnost institucija talijanske države prema nasilju rastućega fašističkog pokreta protiv netalijanskih grupa.

Ovakvo detaljno mikrohistorijsko istraživanje, osim što omogućava bolje i neophodno razumijevanje pulskog konteksta, služi i za postavljanje makroteza širega povijesnog konteksta. Monografija s jedne strane, pružajući pregled četiriju događaja iz 1920. godine, daje uvid u prve godine uspostave talijanske vlasti na istarskom području dok s druge strane pruža elemente za razumijevanje rasta fašističkog pokreta. Ova dva elementa predstavljaju i srž autorova interesa, u samom uvodu Radošević postavlja pitanje o odnosu između tih dvaju procesa. Ova monografija tako potkrjepljuje tezu postojeće historiografije i citiranoga novog rada o Narodnom domu Boruta Klabjana i Gorazda Bajca o utjecaju specifičnih nacionalnih odnosa u Julijskoj krajini na razvoj fašizma, takozvanog „graničnog fašizma“. Studija je prilog tezi da su predstavnici talijanske vlasti imali direktan utjecaj na razvoj fašističkog nasilja pasivnim promatranjem događaja ili prekomjernim korištenjem sile protiv socijalista i da se to događalo u jednome poslijeratnom kontekstu, za vrijeme međunarodno nedefiniranih granica između Italije i Kraljevine SHS, gdje je aktivnost onih koji su bili percipirani ili stvarni protivnici aneksije Italiji bila viđena kao neprijateljska koju nije bilo samo potrebno pažljivo promatrati nego i ukloniti. Radikalizirani lokalni talijanski nacionalisti koji prerastaju u fašiste su pasivnošću i suradnjom talijanskih institucija poslužili svrsi uništenja prototalijanskih elemenata. I dok je habsburško naslijeđe i prisutnost više nacionalnosti zaista specifično za sjevernojadranski prostor, ali i za Južni Tirol, Radoševićovo istraživanje trebalo bi usporediti sa studijama Giulije Albanese i nedavno objavljenim radom Marca Mondinija (*Roma 1922. Il fascismo e la guerra mai finita*, 2022.) jer se usporednim čitanjem može steći dojam kako je „granični fašizam“ izraz *sui generis* krize talijanske liberalne države i teškoća u prijelazu s ratnog na mirnodopsko stanje, problema koji su prisutni i u ostatku Italije. Na budućim je istraživanjima pokušati dodatno rastumačiti to

pitanje kako bi sjevernojadranski prostor ušao u studije povijesti fašizma u Italiji kao dio jedne cjeline, a ne ostati samo zasebno i specifično polje.

Zaključno, Radoševićev rad je nezaobilazan izvor za navedene povijesne događaje. Monografija je polazišna točka za šire razmatranje o povijesti i odlikama antifašizma – heterogenoga, višenacionalnog i ne uvijek nenasilnog pokreta – na prostoru Istre prije organizacije NOP-a te za istraživanja o istarskome poslijeratnom razdoblju, uspostavi i karakteristikama talijanske vlasti i postanku fašizma na sjevernom Jadranu. Istovremeno jedinicama lokalne i regionalne samouprave nudi priliku za ispravljanje netočnih podataka na pločama na javnim površinama, a povjesničarima i zainteresiranoj javnosti daje pouzdane podatke u šumi raspršenih i kontradiktornih informacija.

Ivan Jeličić